

3. Örvendj Sion, jön királyod
 Megváltani a világot;
 Az Istennek jön nevében,
 Hogy a világ hozzátérjen.
 4. Hozsánna zeng az egekben
 Az angyali énekekben,
 Zengjünk mi is hát hozsánnát
 S áldjuk lelkünk nagy királyát!

5. Örvendj Sion, jön királyod
 Újjászülni e világot,
 Tiszta szívvel menj elébe,
 Mert Atyjának jön nevébe.
 8. Hozsánna zeng az egekben,
 Angyal ajkak énekében,
 Mely álomból életre költ,
 Hozsánnától zengjen a föld!

E példa szerint netalán ilyen átdolgozásnak vélhetünk a B. J. monogrammal nem jelölt hatvan „szerkesztett” énekből valamennyit (vagy jónéhányat?), azaz contrafactumnak vagy több alakban élőknak.

Az énekek története, a *Buzgóság* keletkezése érdekes és homályos, az említett (fellelhető) gyűjtemények fokozatosan átdolgozva formálódtak, kéziratban s a mozgalom terjesztésében jutottak el a bibliakörökhöz. Borkó Julianna „szerkesztett” énekeinek mintegy harmadát nem tudjuk pontosan eredeztetni. A gyűjtemények, és az egész kegyességi mozgalom egyházzenei következményeinek elemző feltárását Csomasz Tóth Kálmán nem tartotta a himnológia időszerű és voltaképpen feladatának, holott megértőleg szólt Borkó Juliannáról (bizonytalán csurgói lelkészként szerzett tudomást róla, övé volt a *Buzgóság* első kiadásának egyik példánya a Ráday Könyvtárban). Az új kiadás erényei és megoldatlanságai sarkalljanak arra, hogy ilyen opusokat soha ne a népi kegyességet emlegető protokolláris előszavakkal intézzünk el, inkább illendő tanulmányozásukat illesszük vállalandó és elvégzendő tennivalóink sorába.

Fekete Csaba

Újfalvi énekeskönyve

Kézírási *neumák* láthatók az 1602-ben bővítve megjelent halottaskönyv *Ne emlékezzél meg Úr Isten...* (Ne reminisceris) antifonája fölött. A hasonmás kiadásról (Bibliotheca Hungarica Antiqua XXXVIII.) azért kezdem ennek említésével lapzártá előtt hevenyészett jegyzeteimet, mert eddig szertartási igénnyel méltatták legkevésbé Szilvás-Újfalvi Anderkó Imre (circa 1560 – post 1616) életművét és jelentőségét.

Tartozéka a hasonmás kiadásoknak a kutatástörténet vázolója és az eddigi eredmények összegzése. Meg is találjuk Ács Pál gondos tanulmányában Klaniczay Tibor és Keserű Bálint perújításának minden fontosabb mozzanatát. Tovább lépve hivatkozik például Ferenczi Ilona és Karasszon Dezső megállapításaira, s törekszik teljesebb kép megrajzolására. Újraértelmezi az 1602-es énekeskönyv és halottaskönyv szerkesztését, szerkezetét. A protestáns graduálok kutatásának eredményei sok részterületen kívánatossá és szükségessé teszik az immár klasszikus megállapítások változott szempontú újragondolását. Például Csomasz Tóth Kálmánét, aki —cím szerint is— a zenei műveltséget, dal-

lamjegyzést, kottaolvasást, méginkább ennek hiányát kérte számon Újfalvin és korán. Joggal említi Ács Pál, hogy a szertartás felelgetős alapvonásának értékelésében bizony Csomasz Tóth Kálmán is negatív református álláspontot vallott. A korábbi nézetek összegzése révén a tanulmány némileg lehatárolódik. Konzervatív, haladó, ortodox, forradalmi stb. terminológia a huszadik század ötvenes-hetvenes éveinek légkörében elkerülhetetlen volt. Immár anakronizmus. Új adat s új szempont nélkül Újfalvi gyalázatos elítélése taglalásából indul ki a kísérő tanulmány, mintha annak lehetett volna visszahatása énekeskönyv, liturgia, pedagógikum szempontjából Újfalvi megelőző munkásságára. Igazságot kell szolgáltatnia Újfalvinak (kellő tanulmányok árán), ezt Tótfalusi Kis Miklós rehabilitálásakor hangoztattam, itt megismétlem. Mégis, mi most szertartási, protestáns liturgiátörténeti, és ebből adódóan napjaink kérdései felé forduljunk Újfalvit újraolvasva.

Minek tár kaput az egyház „népi” elvárásoknak engedve? Melius nem kímélte a hajdú trágár prédikátorokat, meg azokat, akik elhagyogadják a *pátre-mot, etinterrát*. A liturgikus vezetők és pedagógusok vétkét nemkülönbön kár-hoztatja Újfalvi — a ()^{4b} jelű levélen —, akik *akar mi bokorban költött éneket mind-járást az templomban vittének és még mostan is visznek, s valami pajkos vagy hajdú nótára el mondanak, sőt, ez féléket énekelnek inkább, hogy nem mint az Psalmusukból vétegett éneket*. Menti-e a populizmust, hogy az ariánus taktika is erre épült? Lesz-e, van-e gátja a hétköznapiság, az útszéli verselés, a trivális lelkeség behatolásának? Meg ama vonásunknak, amelynek következtében ([...] *ki ki, hogy tessék magának [...] az övét toldgya oda [...]*)?

Ács Pál nem utal rá, hogy indítékot kínált Újfalvinak Kálvin felfogása is, aki a genfi dallamok súlyos komolyságát azzal hangoztatja, hogy a gregoriánhoz méltó módon lehet istentiszteleti a Lélek által sugalmazott zsolttár-könyv nemzeti nyelvű változata. A puritán Tolnai Dáli János fő érve Szenci Molnár zsolttárainak a régiék kárára is kedvelésében ugyanaz volt: a héber szöveghez (ezt jelenti a *bőtű szerént*) lehető legközelebb jár, nem aktualizálásban és kommentálásban tobzódik. Az európai keresztyénség újprotestáns hajtása-itól eltérően a szigorú, Kálvinnal takarózó holland protestánsok a huszadik században mondták ki, hogy nem református elv zsolttárokon kívül minden más ének tilalma, addig tudniillik ők mást nem énekeltek. (Zsolttártalan újprotestáns nézetekkel szemben használok alább az óprotestáns megjelölést, mely a zsolttározást az istentisztelet integráns és elhagyhatatlan részének tekinti.) *Contrafactumokat* rostálva a kegyes, de kezdetleges énekköltészet ellenében a művészi szint szűrőjét sem mellőzte Újfalvi. Szertartási könyv kiadása után a lírai, históriás és egyéb rangos énekelt poézis összegyűjtését és kiadását is tervezte. Kényszerűségből tűrte az olyat, melyről a ()^{3a} jelű levélen azt vallja, hogy *micsoða scopusa, és matériája légyen, majd nehéz hirtelen embernek eszében venni*. Manapság koholt énekekkel jobban állunk? Hozzáfűzhetjük-e azt, amivel mentegeti ezeket Újfalvi: *Mely, talám nem annyéra az vékony tudománytul, mint az Isteni dolgokhoz való nagy buzgóságból esett* ()^{3b}.

Purítán-e Újfalvi? Ács Pál nemet mond. Feledi a szaktudomány, hogy XVI. századi mozgalom angol földön a puritánság, bár nálunk a XVII. században lobbant fel, s épült a reformátusságba. 1595-ben miért nem hatott Újfalvira angliai útján? Ha nem hatott, miért találhatunk közös vonásokat a későbbi puritánokkal; akiknek Zoványi-féle, valamint Makkai-féle értékelése szintén frissítésre érett, ezt Újfalvi ürügyén is sürgetnünk kell. Az irénizmussal együtt, amelynek csak lábjegyzet jut, a puritán irányzatok megjelenése igen fontos elem már a XVII. századelő eszmei térképén is, bár kezdetben alig észlelték, miközben itt tanyázott a török, és nekilendült az ellenreformáció.

Protestáns vagy óprotestáns jellemzők körvonalazása helyett a lutheránus és helvét vonások lehető elkülönítése is jellemzi Ács Pál áttekintését (valós a különbség), bár érzékeli, hogy liturgikus gyakorlat szempontjából ez nem egészen talál Újfalvi korára. Utal is néhány alkalommal erre. A jövőbeli szemléletformálódásnak itt át kell lépnie a XIX–XX. század korlátait. Kísért a köztudati reflex: csak a gyülekezet éneklése szempontjából kell és szabad nézni a protestáns énekeket és énekeskönyveket. Ez önkéntelen idealizálással jár. Újfalvi is tapasztalt hiányt. Tervezte s várta volna a gyülekezet szertartási aktivitását. Így mondja: *akarnók, hogy az község is [...] értené és velünk együtt mondaná*. Nem vehette kész ténynek és magától értetődőnek, hogy a gyülekezet tevékenyen részese a szertartásnak. Liturgusként a diákságra, a tanultak liturgikus karára számíthatott ő is, felelőtlen újítások ellenére: *Noha az Tanítók is az újságért nem értik, mit mond az Chorus*.

A szemléleti kérdések mellett a kísérő tanulmány egyes megállapításait vagy szerkezetét kénytelen lesz vitatni a továbbkutató. Például a (magyar) *ritmus* nem csupán, elsősorban nem is a rímes, hanem a strófa szerkezete által megszabott hangsúlyos sorok kötelmét jelenti (21).

Egykor volt mutató Újfalvi kötetében, most csak az énekek felsorolása, helyenként kikövetkeztetése található az első alkalommal teljesnek szánt jegyzékben, feltételezve a hiányzó énekeket is a későbbi kiadásokból. A nótajelzések, valamint az énekkezdetek betűrendes jegyzéke hasznos lett volna a továbbkutatónak, de ilyen nincs a tanulmányban.

Pillantsunk még vissza a protestáns gyakorlatot szemléltető neumákhoz, említve azokat is, melyekre a tanulmány nem terjeszkedik ki. Szisztéma nélkül is érzékeltetik az intervallumokat a fönt említett 4. tónusú antifóna dallamának jelecskéi (3^a). Ez az antifóna az énekeskönyvben is megvan a *Christe qui es lux* (148^a) magyar változata után, amelynek felirata a rubrikát is közli: *Hymnus ad vespervas*. Majd következik az *Antiphona pro pace* és az említett *Antiphona pro remissione peccatorum*, mindegyik *ex Latino*. Mit keresnek ezek gyülekezeti énekeskönyvben? — kérdezhetnénk szokványos megközelítéssel. Ács Pál is úgy véli, „Újfalvi énekeskönyvébe bekerültek versként nem értelmezhető recitált antiphonák — a graduálok zoltáraihoz tartozón rövid, bevezető prózaszövegek —, amelyek ily módon szintén kimozdultak eredeti, kötött liturgikus funkciójukból” (33). Másról lehet itt szó, erre figyelmeztet

egy ismeretes, kézzel pótolta antifóna Szegedi Kis István könyörgő éneke (Óh, mindenható Isten) és a Vigyázásra való intés között a lap karéján: *Ha te megh nem tartaz Vram Jsten hyaban vig'aznak az mi ßemeink* (135^a), Ács Pál ezt is említi ugyanott. Ugyanígy antifóna szerepű az *Atya, Fiú, Szent Lélek* sorszám nélkül a Trinitáshoz intézett három strófás himnusz elé nyomtatva az öreg debreceni énekeskönyvben. Azaz: nem csupán zsoltárokat keretezett az *előljáró* vagy *igazgató versecske*, ahogyan az antifónát szintén nevezték, hanem himnuszok vagy kanciók is elhangzottak antifónásan az Újfalvi korabeli szertartásban. Néhány mindmáig megmaradt közülük gyülekezeti énekké válva, ezeket, és az ismerteket tehát egykor is énekelte és kedvelte a gyülekezet. Ezért e kézíratos adalékok a később elévült úzus nyomait rögzítik. Az *Adj idvösséges kimúlást* (7^b) sorai felett is vannak kézírásos neumák. Ezekből az következik, hogy nem csupán a megadott nótajelzés szerint (*Jer, temessük el a testet*, máig énekelte temetési ének), hanem valamelyik gregorián tétel dallamára is énekeltek. Még az énekeskönyvi részben is látunk neumákat három ének fölött. A virágvasárnapi himnusz, *Dicsősség és dicséret te néköd* (87^b) neumái jól utalnak a graduálokban szerte megtalálható dallamra. Az *Atyának bölcsessége* (88^a) és a *Jer dicsérjük* (102^a) nagy valószínűséggel szintén a szokásos dallamot rögzíti.

Mindez összhangban van az óprotestáns elvekkel és a graduális istentiszteletet még gyakorló reformátusokkal, meg az Újfalvi praefatiójának tájékoztatásával; erre Klaniczay óta első irodalmi bibliográfiaként szokás utalni. Czeglédy Sándor is némileg elhatárolódva emlegette azt a túlzónak látszó kijelentést az (3³) jelű levél verzójáról, hogy a szerkönyvek lefordításával, azaz a nemzeti nyelvű szertartással jött be a reformáció hazánkba: „Továbbá itélem, hogy ezféle Énekek kiváltképpen [...] az Missalebül, és az Breviariumbul, kezdettek akkoron szöröztetni és Magyarul fordittatni, mikoron az Ecclesiak az sötét, és tévelygő Papistaságból, fejöket föl emelni és reformáltatni [tudniillik: kezdettenek], sőt ezek által jüt egy által bé az Istennek igíje közinkben“. Az egykor megvolt, és ismét helyére került szertartási írásmagyarázattal az európai keresztényiség istendicséretébe kapcsolódott így anyanyelvén a magyarság. Újfalvi a megtisztítva megtartott szertartási kereteket még olyan magától értetődőnek vélte, mint elődei és követői, akiknek volt liturgikus vénájuk. Ezért állapíthatta meg Katona Géza évtizedekkel korábban, hogy Samarjai Máté János, Geleji Katona István és Melius Juhász Péter liturgiai és himnológiai nézetei azonosak voltak. Újfalvit is ebben a keretben szemlélhetjük, Huszár Gállal és másokkal.

Eme hevenyészve lejegyzett bekezdések csupán az egyházi énekléssel eljegyzettek figyelmét ébresztgetik: immár hozzáférhető Újfalvi énekeskönyvének hasonmása, van miért liturgus szemmel megolvasni, szívvel és szájjal énekelni.

Fekete Csaba